

DAN GH. TEODOR, *Contribuții arheologice la problema etnogenezei românești*, Ed. Demiurg, Iași, 2018, 187 p. dintre care 37 de planșe.

Lucrarea de față se înscrie într-o serie de monografii publicate de Dan Gh. Teodor după ieșirea domniei sale din câmpul activităților profesionale. Este o expresie improprie deoarece, se pare că, în ultimii 10 ani, arheologul ieșean și-a găsit inspirația specifică doar specialiștilor cu înclinație spre sinteză și a publicat rezultatele unor cercetări arheologice întreprinse anterior în situri din Moldova.

Volumul apare într-o colecție îngrijită de Alexandrina Ioniță („Istorici ieșeni”), până în prezent fiind publicate sintezele a patru personalități marcante ale istoriografiei ieșene. Cartea prezentată în aceste rânduri este al doilea volum al autorului care a apărut în această serie, primul fiind D. Gh. Teodor, *Așezarea medievală timpurie de la Suceava-Șipot*, Ed. Demirg, Iași, 2013.

Încă din titlul lucrării se întrevăd două probleme de cercetare sensibile pentru cunoașterea realităților istorice din spațiile nord-dunărene și carpatice, în primul mileniu creștin. Este vorba, în primul rând, de „contribuții arheologice”, care presupun efectuarea unor cercetări de specialitate destul de inconsistente până în prezent, suferind, în principal, de lipsa finanțării. În al doilea rând, ne referim la „problema etnogenezei românești” – o chestiune pe atât de complexă pe atât de frecvent utilizată în discursurile și scrierile unor specialiști, care, din porniri patriotice-naționaliste sau puși uneori în slujba politicului, nu fac altceva decât să aducă un deserviciu, diminuând drastic importanța actului științific veritabil.

Deși, teoriile susținute în cuprinsul cărții se bazează în principal pe prezentarea diverselor categorii de materiale arheologice, conținutul acesteia este infuzat cu date, argumente și interpretări istorice, bazate pe coroborarea informațiilor desprinse din studiul izvoarelor scrise, a surselor arheologice și a evidențelor lingvistice.

Volumul este structurat în cinci capitole, fiind prefațat de o scurtă listă de abrevieri și de o succintă introducere (p. 7-9), încheindu-se cu alte cinci părți importante, care vin să susțină valoarea conținutului: Bibliografia (p. 87-102), un indice general (p. 103-114), urmat de un rezumat bilingv extins (în engleză și franceză; p. 115-142) și legenda ilustrației, tradusă, de asemenea, în engleză și franceză (p. 143-148); cartea dispune și de un

bogat material ilustrativ (37 planșe), conținând piese publicate dar și inedite, deosebit de valoroase pentru argumentația teoriilor din cadrul lucrării.

În cele 15 pagini ale primului capitol (*Romanitatea de la nordul Dunării de Jos în secolele IV-VII d.Hr.*, p. 11-25), Dan Gh. Teodor prezintă realitățile etnico-demografice, economice, politice, culturale și confesionale determinate de derularea raporturilor dintre comunitățile omenești din spațiul carpato-dunăreano-nistrean și statele vecine ori populațiile de migratori asiatici. În această chestiune, rolul surselor arheologice este iminent, în condițiile în care izvoarele scrise sunt puține sau oferă informații confuze și, uneori, eronate.

Deși, invaziile germanilor, ale hunilor, cutrigurilor, slavilor și ale avarilor au destabilizat sistemul politic și militar bizantin de la Dunărea de Jos și, implicit, structurile administrativ-politice locale din zonele nord-dunărene și carpato-nistrene, dovezile arheologice atestă continuitatea locuirii în acest areal geografic, chiar și în condițiile unei dominații (control) politice externe, caracterizată uneori printr-o formă de coabitare pașnică. Evidențele arheologice și interpretarea justă a surselor literare vin să combată diversele teorii (e)migraționiste, care contestă formarea poporului și a limbii române între limitele geografice actuale. În această direcție, profesorul Teodor se raliiază teoriilor unor specialiști străini precum K. Korneman, M. Wheeler, G. Worth sau K. Christ, ce vorbesc despre existența unui proces de romanizare desfășurat fără întreruperi majore dincolo de fruntariile Imperiului Bizantin, pe parcursul secolelor IV-VII și IX-XI/XII.

Destul de îndrăzneță, dar nu lipsită de logică, este aserțiunea autorului referitoare la migrația unor grupuri de populații romanizate din Transilvania la est de Carpați, determinată „de raidurile hunilor, gepizilor și avarilor” (p. 23). Argumente în favoarea acestei idei ar putea fi prezența unor elemente de cultură materială similare în culturile Costișa-Botoșana-Hansca și în orizonturile culturale transilvănene contemporane, deși, aceste asemănări pot fi puse pe seama unor interacțiuni culturale, a unor schimburi comerciale și transferuri bilaterale de cunoștințe.

În cel de-al doilea capitol (*Comunități rurale romanice și vechi românești în primul mileniu creștin*, p. 27-46) sunt descrise succint diverse aspecte social-economice, etnico-demografice, culturale și confesionale ale comunităților rurale romanice și vechi românești, în perioada secolelor IV-XI. Este o întreprindere complexă cu o problematică complicată și sensibilă pentru a fi discutată în doar cele doar cele 20 de pagini ale capitolului. Însă, temele sunt prezente practic în toate cele cinci părți esențiale ale cărții. Cu toate acestea, ni se pare firească abordarea acestei problematici de dezbatere istoriografică, în condițiile în care viața cotidiană a locuitorilor din zona geografică menționată, sub toate aspectele ei, s-a derulat strict într-un

cadru pastoral-agricol, în unități administrativ-organizatorice de tip rural. Tema incită și astăzi mediile științifice românești și europene, dificultățile de abordare constând în lipsa sau puținătatea izvoarelor scrise, dar și de insuficiența săpăturilor arheologice în prezent.

În cazul de față, pornind de la succinte dezbateri lingvistice, Dan Gh. Teodor ajunge să discute chestiuni legate de diverse laturi ale vieții materiale și spirituale ale populației arhaice românești, despre structura și topografia spațială a așezărilor, locuințele și dependențele lor, identificate și cercetate în spațiul extracarpatic, datând din secolele IV-XI/XII. Se realizează astfel o evidențiere a celor mai importante cercetări din stațiuni pre-medievale, situate în afara arcului carpatic. Investigațiile arheologice, cartografierea descoperirilor, dar și raționările logice l-au determinat pe autor să susțină că locuirea în acest spațiu a fost influențată de mai mulți factori precum: politici și militari (invaziile și raidurile populațiilor migratoare, campaniile militare ale Imperiului Bizantin împotriva acestora); climatici și geografici, comunitățile omenești ocupând în acest interval de timp bazinele cursurilor superioare ale râurilor, zonele de podiș și platourile submontane – zone strategice care ofereau protecție, în cuprinsul unor păduri întinse; biologici etc. Probabil, locurile favorabile existenței umane se aflau concentrate în apropierea surselor de apă, depistarea urmelor de locuire pe aceste micro-forme de relief fiind determinantă. Investigarea celor câteva așezări și necropole din spațiul extracarpatic l-a determinat pe cercetătorul ieșean să tragă și câteva concluzii temerare, pentru acest stadiu al cercetărilor, referitoare la indicele demografic din cadrul unei structuri rurale (supoziții bazate strict pe analiza numărului locuințelor dintr-o așezare și a indivizilor dintr-o necropolă). În schimb, ne sunt oferite câteva date extrem de prețioase cu privire la disponerea locuințelor în cadrul unor așezări, dimensiunile și formele acestora, preferințele pentru anumite practici agricole și meșteșugărești, la condițiile de viață, la economia și existența unor schimburi comerciale primare, la obiceiurile funerare și la raporturile pe care comunitățile vechi românești le aveau cu grupurile de migratori, dar și cu Imperiul Bizantin.

Densitatea locuirii, constatată atât pe orizontală cât și pe verticală, poate fi dedusă exclusiv prin ample cercetări interdisciplinare, profesorul Teodor observând astfel „o continuitate mobilă” ale acelorași grupuri umane, determinată de factori importanți (raidurile migratorilor, schimbările climatice, molime, epuizarea solurilor etc.).

Analiza materialului arheologic confirmă prezența în cadrul aceleiași așezări a unor artefacte de certă factură locală, dar și elemente ale culturii materiale specifice populațiilor alogene. Aceste evidențe au apărut în urma conviețuirii pașnice, dar și în urma unor schimburi comerciale derulate într-un cadru geografic amplu.

În ultima parte a capitolului autorul ia în discuție

chestiuni de ordin lingvistic și juridic referitoare la „sat” și „obște” / „uniuni de obști”, ca forme de organizare socială, administrativ-juridică, culturală și confesională. Sunt comentate drepturile comune și cele familiale, cadrul juridic și dreptul cutumiar care reglementau formele de organizare obștească și familială. Se pare că unele dintre aceste nuclee teritorial-administrative, etnico-sociale, economice, culturale și confesionale se organizau pe principii de consanguinitate, în timp ce, majoritatea comunităților funcționau după reguli ancestrale, în care cei străini erau foarte greu acceptați.

Se pare că amenințările externe au determinat coagularea unor „uniuni de obști” (acele „romani populare” despre care vorbea Nicolae Iorga) și crearea unor centre de putere locală (vezi p. 43-44 în care sunt menționate fortificațiile cercetate în acest areal geografic). Discuțiile nu se pot încheia aici, fenomenul fiind deosebit de complex, multe chestiuni ambigue fiind alimentate de investigațiile insuficiente ale fortificațiilor din perioada pre-medievală și medieval-timpurie din spațiul românesc. La toate acestea se adaugă interpretarea eronată a registrului stratigrafic și a materialului arheologic provenit din siturile cercetate până în prezent.

În cel de-al treilea capitol (*Migrațiile în spațiul carpato-dunărean*, p. 47-59) sunt prezentate și comentate succint aspecte ale amplului proces al migrațiilor din primul mileniu creștin, dinspre imensele stepe euro-asiatice spre zonele de la nordul Mării Negre și spațiul carpato-dunărean. Aceste mișcări de populație au determinat modificări ale registrului etnico-demografic, social-economic, lingvistic și cultural din arealul geografic menționat (p. 47). Aspectele negative ale acestor migrații au fost oarecum atenuate de consecințele pozitive ale fenomenului: sporul demografic; morfologia etnico-lingvistică; coagularea administrativ-politică și militară; evoluția practicilor economice primare (agricultură, meșteșuguri, minerit etc.); perfecționarea tehnicilor; diversificarea și creșterea calitativă a produselor destinate negoțului; îmbunătățirea schimburilor comerciale etc.

Cercetătorul ieșean abordează anumite chestiuni legate de migrațiile sciților, sarmaților, germanilor, hunilor, avarilor și slavilor, evidențiind tocmai efectele pozitive ale contactelor și conviețuirii cu aceste grupuri etnice. Odată cu aceste mișcări de populații și a raidurilor acestora asupra teritoriilor controlate de Imperiul Bizantin și teritoriile nord-dunărene au intrat în atenția cronicarilor vremii. Din această perioadă dispunem de informații (deși, inconsistente) prețioase despre realitățile istorice din regiunile carpato-dunărene și/sau vest și nord-pontice. Implicit, migrațiile în masă sau raidurile acestor populații turcice au avut repercusiuni și asupra evoluției politic-administrative, etnico-demografice, social-economice, culturale și confesionale a Imperiului Bizantin și a statelor occidentale în curs de formare.

Stabilirea acestora în zonele carpato-dunărene și

nord-pontice a determinat și constituirea unor organisme politico-militare importante pentru istoria spațiului sud-estic, estic și central european, cum ar fi: marele *kaganat* avar din regiunile Pannoniei sau primul țarat bulgar, care și-a manifestat forța militară în regiune vreme de mai bine de trei secole.

Cel de-al IV-lea capitol al cărții (*Realități etno-culturale la nordul Dunării de Jos în secolele VII-X d. Hr.*, p. 61-72) cuprinde descrieri și observații referitoare la trăsăturile particulare ale culturii materiale locale din acest areal geografic, dar și la contaminările cu elemente străine în urma contactelor sau a conviețuirii cu aceste grupuri alogene. Locuirea comună a determinat apariția unor orizonturi culturale, caracterizate prin prezența consistentă a elementului autohton-roman arhaic/vechi românesc, la care s-a adăugat componente străine de tip sarmatic, germanic, turcic și slav. Acesta nu a constituit un proces istoric singular și izolat, ci un fenomen de aculturație și devenire etnico-lingvistic complex și de amploare în tot spațiul european.

În concepția specialistului ieșean, în secolele VII-IX s-au definitivat, fără a se încheia însă, o serie de trăsături culturale specifice populației românești arhaice din zonele nord-dunărene și carpatice, vorbindu-se astfel de „cultura de tip protoromânesc”, care a reprezentat rezultatul evoluțiilor istorice din perioada anterioară (veacurile IV-VII).

Contaminările nu au fost unilaterale, ci s-au petrecut în ambele sensuri. Astfel, în cultura slavă de tip *Luka Raikovetzkaia* s-au observat forme ceramice similare cu cele confecționate de meșterii olari de la Dunărea de Jos. De asemenea, s-a constatat prezența unor unelte (cum ar fi brăzdarul „de tip roman” sau „germanic”, dar și forme de seceri, cosoare, coase, săpăligi, topoare etc.) larg răspândite în lumea bizantină și în rândul populațiilor sedentare din zona central și vest-europeană. Însă, situații de similaritate, în ceea ce privește utilizarea unui instrumentar agricol asemănător, pot fi observate pe arii relativ extinse și pe perioade întinse în rândul comunităților care practicau diverse tipuri de agricultură. Uneltele sunt printre puținele obiecte din patrimoniul unei comunități a căror forme nu au evoluat foarte mult de-a lungul mai multor secole. În acest context, sunt interesante precizările prin analogie referitoare la diferitele faze ale culturilor Ipotești-Cândești și Lozna-Botoșana. În timp ce, în primul caz, elementele autohtone sunt bine definite în primele faze de existență, ca mai apoi, aceste componente să nu mai reprezinte nota dominantă, fiind, probabil, substituite caracteristicilor culturii slave, în cultura Lozna-Botoșana, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, aspectul cultural local este preponderent în fața influențelor de tip slav, avaro-bulgar și peceneg (p. 64-65).

Pe baza studierii evidențelor arheologice, Dan Gh. Teodor distinge două etape ale evoluției culturale a

populației protoromânești. Prima este cuprinsă între a doua jumătate a secolului al VII-lea și sfârșitul veacului al VIII-lea, în timp ce a doua este delimitată de partea finală a secolului al VIII-lea și ultimele decenii ale veacului următor. Diferențe semnificative au fost înregistrate analizând materialul ceramic din aceste două perioade, tehnica olăritului primind influențe externe din zona nordică a Mării Negre și Crimeea (ceramica de tip „Pastyrsk” și „Saltovo”; p. 66). Între cele două faze se distinge o etapă (secolele VIII-IX) de evoluție economică și demografică a comunităților locale, pusă pe seama unei „epoci de relativă liniște politică” și militară (p. 67). Apogeul este atins în secolele X-XI, în perioada de existență a comunităților de tip Dridu sau aparținând așa-numitei „culturi balcano-dunărene” (p. 68). În esență, această cultură (sau orizonturi culturale) conservă puternice elemente romanice arhaice și influențe culturale masive de tip slavo-bulgar. Cercetările privind geneza și evoluția acestui orizont cultural sunt pe departe de a fi încheiate, fenomenul fiind unul deosebit de complex.

Elementul romanic predominant se poate explica și înțelege prin influența constantă exercitată de Imperiul Bizantin asupra teritoriilor de la Dunărea de Jos. Această înrăurire se poate observa doar analizând inventarul material (îndeosebi, ceramica și obiectele de podoabă de certă influență bizantină) rezultat în urma cercetărilor arheologice întreprinse în orașele-fortificații dispuse de-a lungul Dunării, în sudul României, nordul Bulgariei și Dobrogea de nord. Treptat, aceste influențe se fac prezente și toată zona sudică și est-carpatică, până în Transilvania și până la Nistru, chiar și în condițiile în care zona stepică a Buceagului Basarabiei era controlată de populațiile turcice.

Revenirea autorităților imperiale la Dunărea de Jos a marcat o etapă evolutivă semnificativă pentru comunitățile nord-dunărene și carpatice. Indicele demografic înregistrează probabil o ascendență, iar viața economică funcționează în parametrii acceptabili pentru obținerea celor necesare traiului și a produselor destinate schimbului sau tributului solicitat de căpeteniile grupurilor nomade. Din această perioadă datează fortificațiile de la Fundu-Herții, Dersca, Tudora, Oroftiana, Calfa, Vladimirești, Moldovenești, Cluj-Mănăstur, Dăbâca, Biharea etc., care confirmă coagularea anumitor forțe politico-militare autohtone și o posibilă emancipare a unor lideri locali.

Ultimul capitol al lucrării (*Bizanțul și teritoriile carpato-dunărene în secolele V-XI d.Hr.*, p. 73-85) este dedicat exclusiv comentariilor privitoare la raporturile interculturale stabilite între Constantinopol și teritoriile nord-dunărene, în intervalul cronologic menționat. Deși, în doar cele 13 pagini este aproape imposibil de a scoate în evidență aspectele complexe ale acestei problematice, Dan Gh. Teodor a încercat să surprindă acest fenomen din perspectiva analizei unor categorii de obiecte arheologice.

În timp ce scrierile cu caracter istoric, literar și juridic oferă date incomplete și, uneori, eronate, arheologia are rolul de a suplini lacunele informaționale. Însă, orice cercetare trebuie să pornească de la izvoare și, în principal, de la sursele scrise. Acest raționament l-a determinat pe autor să utilizeze acele câteva informații prezente în scrierile autorilor antici. Spre exemplu, unele surse literare relatează situația precară din sudul fluviului din cauza raidurilor populațiilor turcice și că deseori meșterii „se lepădau de cetățenia romană” pentru a se refugia în nordul Dunării, „unde găseau posibilități mai bune de a-și practica meseria, făurind pentru populația autohtonă și, deopotrivă, pentru grupurile de migratori, stabiliți temporar în unele zone, obiectele (arme, unelte), de care aveau nevoie” (p. 76, citând din Procopius de Caesarea, *Istoria secretă*, 25, 25-26, ed. H. Mihăiescu, București, 1972, p. 199).

În această direcție, cercetătorul ieșean oferă exemplul descoperirii unor ateliere de bijutier, cum ar fi cel de la Drobeta-Turnu Severin, unde se prelucrau fibulele romano-bizantine și cataramele din bronz, sau cel de la Sucidava, folosit pentru confecționarea ramelor din plumb pentru oglinzi (p. 76-77). De asemenea, Dan Gh. Teodor ia în discuție prezența în siturile dintre Carpați, Dunăre, zona pontică și Nistru a unor piese de podoabă de certă proveniență sau influență bizantină, databile în secolele V-VII (în special fibule, dar și cataramă, cercei și pandantive). Alături de aceste obiecte, deosebit de importante pentru tema discutată aici, sunt și tiparele din piatră sau lut (folosite pentru turnarea bijuteriilor din argint, bronz, plumb sau fier), lingurile de turnat metalele, creuzetele, instrumentarul specific, dar și lingourile și resturile/rebuturile rezultate în urma procesului metalurgic, cum ar fi cele descoperite la Botoșana-Suceava, Davideni-Neamț, Lozna-Botoșani, Dodești-Vaslui, Hasca-Ialoveni, Budureasca-Prahova etc.

Toate aceste exemple dovedesc o intensă activitate meșteșugărească pe ambele maluri ale Dunării, dar și existența unor relații comerciale desfășurate constant de o parte și de alta a fluviului. Deosebit de valoroase pentru sublinierea acestor contacte/influente sau raporturi politico-diplomatice sunt prezențele unor artefacte (podoabe din argint, bronz și fier) de certă factură bizantină în mormintele princiare cercetate în zonele extra- și intra-carpatică românești (i.e. vasele frumos decorate din mormântul de la Concești-Botoșani; cănile din argint de la Tăuțești-Bihor; obiectele de podoabă din aur de la Apahida; piesele de la Someșeni, Cordoș-Cluj Napoca; tezaurul de la Sănnicolaul Mare-Arad; etc.). Aceste evidențe reprezintă dovada existenței unor relații politico-diplomatice dintre comunitățile nomade și administrația bizantină, obiectele din aur și argint constituind daruri pentru unele căpetenii barbare. Cu siguranță, unele piese au ajuns în posesia liderilor grupurilor de migratori în urma expedițiilor de jaf,

întreprinse în teritoriile controlate de bizantini, în timp ce altele provin din urma schimburilor comerciale.

Raporturile dintre Imperiul Bizantin și teritoriile nord-dunărene poate fi urmărit și în urma studierii circulației monetare din acest areal geografic. Astfel, emisiunile împăraților bizantini din secolele IV-XI/XII ajung până în zona nordică a Carpaților, dincolo de Tisa și până la Nistru, acest fapt datorându-se, pe de o parte, circulației negustorilor și a mărfurilor, iar pe de altă parte, plății unor stipendii și tributuri către șefii unor grupuri nomade.

Fără a exagera, rolul politic, militar, cultural și religios al Imperiului a fost crucial pentru evoluția istorică a comunităților protoromânești, în particular, dar a marcat deopotrivă istoria întregului continent european precum și cea a zonelor vestice ale Asiei și nordice ale Africii, în general.

În concluzie, elementele definitorii pentru orizonturile culturale protoromânești s-au născut doar din influențele primite din lumea romană, la care s-au adăugat contaminările cu elemente de tip sarmatic, germanic, turcic și slav. Prezența Bizanțului la Dunărea de Jos este dovedită atât arheologic, cât și prin mărturiile scrise. În urma analizei datelor arheologice și a izvoarelor literare se poate susține că, raporturile directe dintre romani și zonele nord-dunărene s-au desfășurat „prin intermediul relațiilor comerciale, culturale și spirituale” (p. 84). Înăuririle au fost continue pe tot parcursul primului mileniu d.Hr., conținutul culturii materiale al comunităților protoromânești din spațiul carpato-dunărean, pontic și nistrean cunoscând prefaceri în funcție de infuziile culturale venite dinspre civilizație bizantină, dar și din lumea germanică, turcică și slavă.

În încheiere, putem aprecia că ne aflăm în fața unui demers complicat, cu atât mai mult cu cât perioada secolelor V-X a istoriei ținuturilor nord-dunărene și carpatice românești se confruntă cu dificultăți de înțelegere și cunoaștere. Lacunele izvorului scris sunt completate de rezultatele cercetărilor arheologice, iar atunci când sunt implicate și alte discipline conexe istoriei și arheologiei, atunci și concluziile vor reflecta corect realitățile istorice.

Textul este bine organizat, fiind susținut de o ilustrație realizată meticuloasă. Se pot semna doar mici inadvertențe legate de omisiuni inerente de ordin tehnic, de absența unor trimiteri la literatura de specialitate recentă (E.g. E. S. Teodor, F. Curta, I. O. Gavritukhin, M. Kazanski sau I. Stanciu) ori de lipsa anului sau a numărului volumului în cazul trimiterilor la studiile publicate în diverse reviste de specialitate. Cu toate acestea, cartea profesorului Dan Gh. Teodor reprezintă o contribuție importantă la cunoașterea procesului de etnogeneză românească din perspectivă arheologică.

GEORGE BILAVSCHI